

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI
RIVOJLANTIRISHNING AMALIY ASOSLARI**

Kuryazova Iroda Baxodirovna

Urganch Ranch texnologiyalar universiteti 1- kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning amaliy asoslari yoritilgan. Unda pedagogik muloqot madaniyati, kasbiy nutq, tinglash, fikrni aniq ifodalash hamda ta'lim jarayonida samarali kommunikatsiya o'rnatish ko'nikmalarining ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda interfaol metodlar, trening mashg'ulotlari va amaliy topshiriqlarning o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kommunikativ kompetensiya, pedagogik muloqot, kasbiy nutq, interfaol metod, ta'lim jarayoni.

Аннотация: В данной статье рассматриваются практические основы развития коммуникативной компетенции у будущих учителей. Анализируется значение культуры педагогического общения, профессиональной речи, умения слушать, ясно выражать мысли и устанавливать эффективную коммуникацию в образовательном процессе. Также обоснована роль интерактивных методов, тренинговых занятий и практических заданий в формировании коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: будущий учитель, коммуникативная компетенция, педагогическое общение, профессиональная речь, интерактивный метод, образовательный процесс.

Annotation: This article discusses the practical foundations for developing communicative competence in future teachers. It analyzes the importance of pedagogical communication culture, professional speech, listening skills, clear expression of ideas, and effective communication in the educational process. The role of interactive methods, training sessions, and practical tasks in forming communicative competence is also substantiated.

Keywords: future teacher, communicative competence, pedagogical communication, professional speech, interactive method, educational process.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari ta'lim tizimi oldiga zamonaviy bilimga ega, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol, kasbiy jihatdan yetuk va kommunikativ kompetensiyasi rivojlangan o'qituvchilarni tayyorlash vazifasini qo'yimoqda. Chunki ta'lim jarayonining samaradorligi nafaqat o'qituvchining fan bo'yicha bilim darajasi, balki uning o'quvchilar, hamkasblar, ota-onalar va keng ijtimoiy muhit bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatiga ham bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, bo'lajak

o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish pedagogik faoliyatga tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Kommunikativ kompetensiya o'qituvchining kasbiy faoliyatida fikrni aniq, ravon va mantiqiy ifodalash, suhbatdoshni tinglash, pedagogik vaziyatga mos nutq uslubini tanlash, o'quvchilar bilan ijobiy psixologik muhit yaratish, nizoli holatlarning oldini olish hamda ta'lim-tarbiya jarayonida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish qobiliyatini ifodalaydi. Shu jihatdan, kommunikativ kompetensiya faqat nutq madaniyati bilan cheklanmaydi, balki shaxslararo munosabat, emotsional barqarorlik, pedagogik takt, empatiya, refleksiya va ijtimoiy moslashuvchanlik kabi ko'plab kasbiy sifatlarni ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy pedagogik jarayonda o'qituvchi bilim beruvchi shaxs sifatida emas, balki ta'lim oluvchining shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi, uni fikrlashga, izlanishga, muloqotga va hamkorlikka yo'naltiruvchi tashkilotchi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday sharoitda bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish va ta'lim jarayonida samarali natijalarga erishishning muhim omili hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish, avvalo, oliy pedagogik ta'lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishni talab etadi.

Chunki kommunikativ ko'nikmalar faqat nazariy tushunchalarni o'zlashtirish orqali emas, balki amaliy mashg'ulotlar, treninglar, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, munozara, suhbat, taqdimot va pedagogik amaliyot jarayonida bosqichma-bosqich shakllanadi.

Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishga qaratilgan interfaol metodlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur masalaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish bevosita o'qituvchining kommunikativ mahoratiga bog'liq. Agar o'qituvchi o'quvchilar bilan ochiq, samimiy va maqsadga yo'naltirilgan muloqot o'rnata olsa, ta'lim jarayonida ishonch, faollik va o'zaro hurmat muhitini yaratadi. Aksincha, kommunikativ kompetensiyaning yetarli darajada rivojlanmaganligi pedagogik jarayonda tushunmovchilik, passivlik, psixologik masofa va ta'lim samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishning amaliy asoslarini o'rganish pedagogik ta'lim tizimi uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada kommunikativ kompetensiyaning mazmuni, uning bo'lajak o'qituvchi kasbiy shakllanishidagi o'rni, shuningdek, ushbu kompetensiyaning rivojlantirishda qo'llaniladigan amaliy metod va yondashuvlar tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki o'qituvchining kasbiy faoliyati bevosita inson bilan ishlash, bilim berish, tarbiyalash, tushuntirish, yo'naltirish, rag'batlantirish va hamkorlikni tashkil etish jarayonlari bilan bog'liq. Ushbu jarayonlarning har biri samarali muloqot, pedagogik nutq madaniyati, psixologik sezgirlik, ijtimoiy moslashuvchanlik va emotsional barqarorlikni talab etadi. Shu sababli kommunikativ kompetensiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida alohida o'rin tutuvchi muhim sifat sifatida qaraladi.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi keng mazmunga ega bo'lib, u shaxsning muloqot jarayonida o'z fikrini aniq va tushunarli bayon eta olishi, suhbatdoshni tinglashi, vaziyatga mos nutq uslubini tanlashi, ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishi hamda turli pedagogik vaziyatlarda to'g'ri kommunikativ yechim topa olishini anglatadi. Pedagogik faoliyatda kommunikativ kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar bilan ishonchli munosabat o'rnatishi, sinf jamoasida sog'lom psixologik muhit yaratishi, ta'lim oluvchilarning fikrini tinglashi, ularni faol muloqotga jalb qilishi va ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlikni shakllantirishi orqali namoyon bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Birinchidan, nutqiy kompetensiya muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'qituvchining og'zaki va yozma nutqni to'g'ri, ravon, mantiqiy va ta'sirchan tashkil eta olishini bildiradi. O'qituvchi dars jarayonida mavzuni tushunarli bayon qilishi, savollarni aniq qo'yishi, o'quvchilarning javoblarini tahlil qilishi va fikr almashish madaniyatini shakllantirishi zarur. Ikkinchidan, ijtimoiy-psixologik kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar ruhiy holatini tushunishi, ularning individual xususiyatlarini hisobga olishi, munosabatlarda pedagogik takt va empatiyaga amal qilishi bilan bog'liq. Uchinchidan, interaktiv kompetensiya ta'lim jarayonida guruhli ish, munozara, savol-javob, muammoli vaziyatlar va hamkorlikka asoslangan topshiriqlarni tashkil etish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda pedagogik muloqot madaniyati muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik muloqot oddiy axborot almashinuvi emas, balki o'qituvchi va ta'lim oluvchi o'rtasida maqsadli, mazmunli va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-psixologik jarayondir. O'qituvchi muloqot jarayonida nafaqat bilim beradi, balki o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga, ularning o'ziga bo'lgan ishonchi ortishiga, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligi rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchilar pedagogik muloqotning mazmuni, shakllari, usullari va psixologik mexanizmlarini chuqur o'zlashtirishlari lozim.

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda oliy ta'lim muassasalaridagi nazariy va amaliy mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. Nazariy mashg'ulotlarda talabalar kommunikatsiya, pedagogik muloqot, nutq madaniyati, shaxslararo munosabatlar, psixologik ta'sir ko'rsatish usullari haqida ilmiy tushunchalarga ega bo'ladilar. Amaliy mashg'ulotlarda esa ushbu bilimlar real

pedagogik vaziyatlar asosida mustahkamlanadi. Ayniqsa, rolli o'yinlar, treninglar, debatlar, keys-stadi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, taqdimotlar va guruhiy loyihalar kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda samarali metodlar hisoblanadi.

Rolli o'yinlar bo'lajak o'qituvchilarga turli pedagogik vaziyatlarda o'zini sinab ko'rish, o'quvchi, o'qituvchi, ota-ona yoki sinf rahbari rolida muloqot qilish imkonini beradi. Bunday mashg'ulotlar orqali talabalar muloqot strategiyasini tanlash, muammoni tinch yo'l bilan hal qilish, nizoli holatlarda to'g'ri yo'l tutish, suhbatdoshning fikrini tinglash va javob berish madaniyatini egallaydilar. Trening mashg'ulotlari esa kommunikativ faollikni oshirish, o'z fikrini erkin ifodalash, jamoa oldida nutq so'zlash, tinglash va fikr bildirish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Interfaol metodlardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning muhim amaliy asoslaridan biridir. Interfaol metodlar talabalarni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, ularda erkin fikrlash, savol berish, javob izlash, fikr almashish va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Debat", "Bumerang", "Insert", "Keys-stadi", "Fishbone", "Guruhda ishlash" kabi metodlar talabalarning kommunikativ faolligini oshirish bilan birga, ularning tanqidiy fikrlash, muammoga turli nuqtayi nazardan yondashish va o'z fikrini asoslab berish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda pedagogik amaliyot alohida ahamiyatga ega. Chunki pedagogik amaliyot davomida bo'lajak o'qituvchilar nazariy bilimlarini real ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatiga ega bo'lalilar. Ular dars o'tish, o'quvchilar bilan muloqot qilish, savol-javob tashkil etish, sinfda intizomni saqlash, o'quvchilar faolligini oshirish, ota-onalar va pedagogik jamoa bilan hamkorlik qilish tajribasini egallaydilar. Aynan amaliyot jarayonida talabalar o'z kommunikativ imkoniyatlarini baholaydilar, mavjud kamchiliklarni aniqlaydilar va kasbiy jihatdan o'z ustida ishlash zaruratini anglaydilar.

Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda refleksiya ham muhim o'rin tutadi. Refleksiya talabaga o'z faoliyatini tahlil qilish, muloqot jarayonidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni anglash, o'z nutqi, xatti-harakati va pedagogik yondashuviga tanqidiy baho berish imkonini yaratadi. Reflektiv yondashuv orqali bo'lajak o'qituvchi "Men qanday muloqot qildim?", "O'quvchilar meni qanday qabul qildi?", "Fikrimni yetarlicha tushuntira oldimmi?", "Qaysi holatda boshqacha yo'l tutishim kerak edi?" kabi savollar ustida o'ylaydi. Bu esa uning kasbiy o'sishi va kommunikativ mahoratining takomillashishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhimdir. Bugungi ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat an'anaviy muloqot shakllaridan, balki raqamli ta'lim platformalari, elektron pochta, onlayn darslar, videokonferensiyalar, taqdimot dasturlari va virtual muhitdagi kommunikatsiya vositalaridan ham samarali foydalana olishi zarur. Bu esa bo'lajak o'qituvchilardan raqamli kommunikativ madaniyat,

masofaviy muloqot etikasi, yozma elektron nutq me'yorlari va virtual hamkorlik ko'nikmalarini ham talab etadi.

Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi bo'lajak o'qituvchining shaxsiy sifatlari bilan ham chambarchas bog'liq. Jumladan, ochiqlik, samimiylik, mas'uliyatlilik, sabr-toqat, bag'rikenglik, tinglay olish, empatiya, o'zini boshqara olish va ijodiy yondashuv samarali pedagogik muloqotning asosiy shartlaridir. Agar bo'lajak o'qituvchi o'zida ushbu sifatlarni rivojlantira olsa, u ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan ijobiy munosabat o'rnatadi, ularda bilim olishga qiziqish uyg'otadi va tarbiyaviy ta'sir samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham uchraydi. Ba'zi talabalar jamoa oldida nutq so'zlashdan tortinadi, o'z fikrini aniq ifodalashda qiynaladi, tanqidiy vaziyatlarda emotsiyalarini boshqarishda qiyinchilik sezadi yoki pedagogik vaziyatga mos muloqot uslubini tanlay olmaydi. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun oliy ta'lim jarayonida kommunikativ treninglar, psixologik mashqlar, ijodiy topshiriqlar, nutqiy mashg'ulotlar, mustaqil taqdimotlar va pedagogik vaziyatlarni modellashga keng o'rin berish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish uzluksiz, bosqichma-bosqich va maqsadga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, u nazariy bilim, amaliy mashg'ulot, pedagogik amaliyot, refleksiya va shaxsiy rivojlanishning o'zaro uyg'unligini talab etadi. Mazkur kompetensiyaning yetarli darajada shakllanishi bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi, uning ta'lim jarayonida samarali muloqot o'rnatish imkoniyatlarini kengaytiradi hamda o'quvchilar bilan sog'lom pedagogik munosabatlarni tashkil etishga xizmat qiladi.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki o'qituvchining kasbiy faoliyati bevosita muloqot, tushuntirish, yo'naltirish, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, o'quvchilar bilan hamkorlik qilish va ta'lim jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratish bilan bog'liqdir. Shu sababli kommunikativ kompetensiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot mazmunidan kelib chiqib aytish mumkinki, kommunikativ kompetensiya faqat nutq madaniyati yoki fikrni ravon bayon qilish qobiliyati bilan cheklanmaydi. U pedagogik muloqot madaniyati, tinglash ko'nikmasi, empatiya, ijtimoiy moslashuvchanlik, emotsional barqarorlik, pedagogik takt, hamkorlikni tashkil etish va nizoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi ko'nikmalar majmuasini o'z ichiga oladi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda o'qituvchining kommunikativ mahorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishda nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish zarur. Treninglar, rolli o'yinlar,

debatlar, keys-stadi, pedagogik vaziyatlarni modellash, guruhli ishlar va taqdimotlar talabalarning muloqotga kirishish, fikr bildirish, tinglash, munozara yuritish va kasbiy nutq madaniyatini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogik amaliyot jarayonida talabalar real ta'lim muhiti bilan tanishib, o'z kommunikativ imkoniyatlarini baholash va takomillashtirish imkoniga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish izchil, tizimli va amaliy yo'naltirilgan jarayon bo'lishi lozim. Mazkur kompetensiyaning shakllanishi kelajakdagi pedagogik faoliyat samaradorligini oshiradi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatni mustahkamlaydi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tavsiyalar:

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar, seminar-treninglar va amaliy topshiriqlar tizimli ravishda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik muloqot madaniyati, kasbiy nutq, nizoli vaziyatlarda muloqot yuritish va samarali tinglash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Dars jarayonlarida interfaol metodlardan, xususan, rolli o'yinlar, debat, keys-stadi, "aqliy hujum", guruhli muhokama va taqdimotlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning jamoa oldida nutq so'zlash, o'z fikrini asoslash, savol-javob olib borish va o'quvchilar bilan erkin muloqotga kirishish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun amaliy mashqlar muntazam tashkil etilishi lozim.

Pedagogik amaliyot jarayonida talabalar faqat dars kuzatuvchisi sifatida emas, balki faol muloqot subyekti sifatida ishtirok etishi, o'quvchilar bilan ishlash, suhbat o'tkazish, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish va sinf jamoasi bilan hamkorlik qilishga jalb qilinishi kerak.

Talabalarda reflektiv yondashuvni shakllantirish, ya'ni o'z muloqot uslubi, nutq madaniyati, pedagogik munosabati va kommunikativ kamchiliklarini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

Zamonaviy ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kommunikativ madaniyatini rivojlantirish, onlayn ta'lim platformalari, videodarslar, elektron yozishmalar va virtual muloqot etikasi bo'yicha amaliy bilimlarini oshirish tavsiya etiladi.

Kommunikativ kompetensiyani baholashda faqat nazariy testlardan emas, balki amaliy topshiriqlar, suhbatlar, kuzatuvlar, taqdimotlar va pedagogik vaziyatlarni hal qilish natijalaridan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2006.

2. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011. — 420 b.
3. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2006. — 119 b.
4. G'oziyev E.G'. Psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2008.
5. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
6. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. Darslik. — Toshkent: TDPU, 2010.
7. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. — Toshkent: TDPU, 2002.
8. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
9. Karimova V.M. Psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2002.
10. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. — Toshkent: Sharq, 2000.
11. Mavlonova R.A., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. Darslik. — Toshkent: O'qituvchi, 2013.
12. Mavlonova R.A., Vohidova N.X., Rahmonqulova N.H. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
13. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
14. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
15. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 2005.
16. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent: Aloqachi, 2006.
17. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
18. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.
19. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.
20. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
21. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Moliya, 2003.
22. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Qarshi: Nasaf, 2000.
23. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi, 2006.
24. Nishonova Z.T., Qurbonova Z.Q. Psixodiagnostika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.